

АНАЛІЗ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА ПРОГАЛИН ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕДУРИ ВІДБРАННЯ ДИТИНИ БЕЗ ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

Тези представляють теоретично-правовий аналіз процедури відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, як засобу захисту інтересів дитини та міри сімейно-правової відповідальності для батьків. Відібрання дитини є тимчасовим заходом та спрямоване в першу чергу для захисту дитини від загроз, що виникають для неї у сім'ї, на строк, що надано батькам для виправлення і створення безпечного, спокійного та стійкого середовища для дитини.

Наголошується, що законодавство щодо відібрання дитини містить ряд прогалин, які потребують врегулювання, зважаючи на важливість суспільних відносин у цій сфері. Зокрема, це стосується строку відібрання дитини, можливості повторного застосування відібрання дитини без позбавлення батьківських прав та чіткого визначення наслідків такої процедури для прав та обов'язків батьків.

Ключові слова: сім'я, дитина, батьки, відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, позбавлення батьківських прав, правовий статус батьків.

Сім'я є первинною соціальною одиницею суспільства. У родині формується особистість дитини, її соціальні орієнтири, система цінностей та модель поведінки у майбутньому. Саме тому сім'я становить вагомий суспільний інтерес.

Завдання держави забезпечити охорону сімейних відносин, шляхом законодавчого врегулювання, соціального захисту і підтримки сімей, зокрема тих, що опинилися у складних життєвих обставинах, ефективної демографічної політики, контролю за належністю виконання батьками своїх обов'язків щодо дітей тощо. Втім держава має дотримуватися балансу між інтересами дитини та принципом невтручання у приватне життя, що гарантовано статтею 32 Конституції України [1].

Стаття 51 Конституції України закріплює, що сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою [1].

Відповідно до статті 11 Закону України «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини [2].

Однак у разі, якщо батьки не виконують своїх обов'язків та інтереси дитини знаходяться під загрозою, то держава вживає заходи, спрямовані на її захист. Так, законодавством передбачено процедуру відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, що виступає як передумова або альтернатива остаточному розриву правових зв'язків між дитиною та батьками.

Серед науковців наявна дискусія щодо природи відібрання дитини. Більшість вважають, що це форма сімейно-правової відповідальності за винну поведінку батьків. Деякі ж притримуються думки, що відібрання дитини може відбуватися і за відсутності вини з боку батьків для захисту інтересів дитини [3, с. 76].

М. В. Логвінова вважає, що відібрання дитини може здійснюватися за відсутності винної поведінки батьків, та навіть у деяких випадках, і за відсутності протиправності у їх діях (недієздатність батьків, наявна небезпека передачі дитині важкого захворювання). Враховуючи це можна стверджувати, що відібрання дитини у батьків є наслідком як активної, так і пасивної протидії батьків, їх небажання самим звільнити свою дитину від оточуючої її небезпеки [4, с. 115].

Згідно з положеннями абзацу 3 пункту 17 Постанови Пленуму Верховного Суду від 30 березня 2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» передбачено, що не можна позбавити батьківських прав особу, яка не виконує своїх батьківських обов'язків унаслідок душевної хвороби, недоумства чи іншого тяжкого захворювання (крім хронічного алкоголізму чи наркоманії) або з інших не залежних від неї причин [5]. У такому випадку застосовується процедура відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, якщо буде доведено, що подальше проживання дитини із батьками становить загрозу для її життя, здоров'я та нормального розвитку.

Однак, Європейський суд з прав людини (далі ЄСПЛ) у справі «Савіні проти України», у якій заявники були сліпими із дитинства зазначає, що, сам той факт, що дитина може бути поміщена в середовище, більш

сприятливе для її виховання, не виправдовує примусового відібрання її від батьків. Такий захід не можна також виправдовувати виключно посиланням на ненадійність ситуації, адже такі проблеми можна вирішити за допомогою менш радикальних засобів, не вдаючись до роз'єднання сім'ї, наприклад, забезпеченням цільової фінансової підтримки та соціальним консультуванням [6].

Як бачимо, ЄСПЛ у цьому випадку зазначає, що перш ніж застосовувати відібрання дитини від батьків, необхідно розглянути можливість застосування менш радикальних заходів, наприклад, матеріальною підтримкою і соціальним супроводом сім'ї, у якій батьки є інвалідами з дитинства через фізичні вади і не можуть забезпечити дітям нормальний життєвий рівень. Тобто держава має не тільки контролювати середовище, у якому живе дитина, а і вживати заходи, спрямовані на підтримку сімей, які з незалежних від них причин не можуть належно виконувати свої батьківські обов'язки.

Підстави для відібрання дитини без позбавлення батьківських прав передбачено ст. 170 Сімейного кодексу України. Зокрема, якщо батьки ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання [7].

Тобто, враховуючи зазначені вище положення, ми бачимо, що законодавство закріплює підстави, що розуміють під собою винну дію чи бездіяльність батьків. Однак зробивши цей перелік невичерпним законодавець дає зрозуміти, що кожна ситуація потребує глибокого аналізу і пріоритет завжди за інтересами дитини, незалежно від вини батьків.

ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Савіні проти України» визначає, що при винесенні рішення про відібрання дитини від батьків потрібно з'ясувати, наприклад, чи зазнаватиме дитина якщо її залишать під опікою батьків, жорстокого поводження, чи страждатиме вона через відсутність піклування, через неповноцінне виховання та відсутність емоційної підтримки, або визначити, чи виправдовується встановлення державної опіки над дитиною станом її фізичного або психічного здоров'я [6].

Ми вважаємо, що відібрання дитини – це в першу чергу засіб захисту прав та інтересів дитини і вже в другу – відповідальність для батьків. Дитину відбирають не для того, щоб покарати батьків, а для того, щоб захистити дитину на той час, поки батьки усуватимуть те, що стало підставою для застосування такої процедури, інакше в результаті їх буде позбавлено батьківських прав, окрім випадків наявності у них фізичних чи душевних вад.

Слід зазначити, що чотири із шести підстав для позбавлення батьківських прав збігаються із підставами для відібрання дитини. Тоді виникає питання: «Як розмежувати ці підстави і розуміти коли доцільно дитину тимчасово вилучити із сім'ї, або ж застосувати позбавлення батьківських прав?». Оскільки така невизначеність породжує ризики неоднакового трактування цих підстав, що потребує зваженої судової практики та уніфікації критеріїв оцінки загроз для дитини.

Позбавлення батьківських прав є крайньою мірою і має наставати за грубе та систематичне невиконання батьками своїх обов'язків та тяжку шкоду, завдану інтересам, правам та здоров'ю дитини. Якщо ситуація підлягає виправленню, то доцільно в обов'язковому порядку застосувати відібрання дитини, як тимчасовий захід, що дає можливість батькам протягом певного часу виправитися.

Чинне законодавство не встановлює обов'язковості процедури відібрання дитини перед позбавленням батьківських прав, що створює передумови для маніпулювання законодавством з боку посадових осіб, другого з батьків або інших осіб. Однак із цього правила має бути встановлено виключення, зокрема, якщо це становитиме небезпеку для життя і здоров'я дитини або ж у випадку, коли батьки не виявлятимуть бажання виправлятися та далі виховувати і утримувати власну дитину.

Відібрання дитини є тимчасовим заходом, але законодавством не встановлено строку, на який можуть вилучити дитину із сім'ї та коли має ініціюватися питання позбавлення батьківських прав.

Слід зазначити, що все ж таки частково, законодавець врегулював це питання. Відповідно до абзацу 9 пункту 8 Постанови Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» якщо протягом року після прийняття судом рішення про відібрання дитини у батьків не усунені причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, зобов'язана вжити заходів до позбавлення батьків їх батьківських прав [8].

Однак, ця норма поширюється на випадки, коли дитина визнана позбавленою батьківського піклування. Такий статус дитина може отримати лише у разі, якщо обоє із батьків втрачають свої права на неї або їх обмежено. Але, наприклад, якщо дитину відбирають у матері і передають батьку, то така дитина не вважається позбавленою батьківського піклування, оскільки у неї є другий із батьків, який не обмежений у своїх правах на виховання.

Представляється доцільним внести зміни у відповідну законодавчу норму і встановити строк в один рік для усунення причин, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками для усіх випадків відібрання дитини, незалежно від наявності у неї статусу позбавленої батьківського піклування.

Батьки, у яких відібрано дитину мають знати, що у разі не вжиття заходів до виправлення, їх буде позбавлено батьківських прав і мають чітко розуміти скільки їм буде відведено для цього часу. Тривале перебування дитини поза сім'єю, без наслідків для правового статусу батьків, є недопустимим і суперечить

якнайкращим інтересам дитини, за винятком випадків наявності фізичних та психічних захворювань у батьків.

Окрім того, законодавством не врегульовано питання можливості повторного застосування процедури відібрання дитини без позбавлення батьківських прав. На нашу думку, у разі якщо батьки систематично не виконують своїх обов'язків та до них вже застосовувалася процедура відібрання, однак після повернення дитини у сім'ю ситуація повторюється, то у такому разі їх має бути позбавлено батьківських прав, без надання часу на виправлення. Оскільки це свідчить про нехтування своїми батьківськими обов'язками та байдужістю до інтересів дитини, при наявності вже усвідомлення, що вони можуть бути позбавлені батьківських прав і втратити родинний зв'язок із дитиною.

Не менш важливим питанням, яке не врегульовано законодавством є наслідки відібрання дитини для правового статусу батьків. Законодавство чітко закріплює наслідки позбавлення батьківських прав. Натомість наслідки відібрання дитини не встановлено. Така прогалина може створювати ряд проблем, як для батьків, так і для дитини. Батьки, у яких відбирають дитину мають знати чіткий обсяг своїх прав та обов'язків щодо неї.

Верховний Суд у Постанові від 27.06.2019 р. у справі № 708/72/17 зазначає перелік особистих немайнових прав, які припиняються у зв'язку із відібранням дитини, зокрема: право на виховання, право на захист дитини, право на спілкування з нею [9].

Окрім зазначених вище прав батьки фактично обмежуються також у праві на проживання із дитиною.

Однак, відібрання дитини не впливає на обов'язок батьків утримувати її. Так, відповідно до частини 4 статті 12 Закону України «Про охорону дитинства» позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей [2].

Більше того, частина 4 статті 170 Сімейного кодексу України встановлює, що при задоволенні позову про відібрання дитини від матері, батька без позбавлення їх батьківських прав, суд вирішує питання про стягнення з них аліментів на дитину [7].

Враховуючи зазначене вище, можна зробити висновок, що законодавство містить лише обов'язок надалі утримувати дитину, як наслідок відібрання її із сім'ї. Однак про інші права та обов'язки батьків не сказано. На нашу думку не врегулювання цього питання на законодавчому рівні є суттєвою прогалиною і може створювати загрозу як інтересам дитини, так і батьків.

Отже, сім'я є ключовим елементом формування особистості дитини та першоосновою стабільності суспільства загалом, тому її охорона повинна бути пріоритетом державної політики. Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав – це винятковий та тимчасовий захід, спрямований передусім на захист прав і інтересів дитини. Законодавство України передбачає підстави такого втручання, але не надає чітких орієнтирів для його застосування. Зокрема, потребують доопрацювання норми щодо строків відібрання, повторного його застосування, правового статусу батьків після цього заходу та механізму переходу до позбавлення батьківських прав. ЄСПЛ наголошує на необхідності використання соціальних заходів підтримки сімей перед тим, як вдаватися до роз'єднання дитини з батьками. Важливо забезпечити баланс між інтересами дитини, правами батьків і відповідальністю держави за належну підтримку вразливих сімей.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 № 254к/96-VR : stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvernennia: 17.05.2025).
2. Pro okhoronu dytynstva : Zakon Ukrainy vid 26.04.2001 № 2402-III : stanom na 19 hrud. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (data zvernennia: 17.05.2025).
3. Hankevych O. M. Vidibrannia dytyny vid batkiv: problemy teorii ta praktyky // Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy, 2017. Vyp. 43. S. 75-85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2017_43_9 (data zvernennia: 18.05.2025)
4. Lohvinova M. V. Vidibrannia dytyny yak simeino-pravova sanktsiia // Problemy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання shchodo zabezpechennia prav ta osnovnykh svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini : materialy Rehionalnoi mizhvuzivskoi naukovoï konferentsii molodykh uchenykh ta aspirantiv (m. Ivano-Frankivsk, 19 kvitnia 2003 r.). Ivano-Frankivsk, 2003. S. 111–117.
5. Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavlennia ta ponovlennia batkivskykh prav : Postanova Plenumu Verkhov. Sudu vid 30.03.2007 № 3 : stanom na 19 hrud. 2008 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> (data zvernennia: 18.05.2025).
6. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 18.12.2008 u spravi «Saviny proty Ukrainy». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text (data zvernennia: 18.05.2025).
7. Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2002. № 21–22. st. 135.
8. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluвання, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny : Postanova Kab. Ministriv Ukrainy vid 24.09.2008 № 866 : stanom na 9 trav. 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-п#Text> (data zvernennia: 19.05.2025).
9. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 27.06.2019 r. u spravi № 708/72/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82857696> (data zvernennia: 19.05.2025).

**ANALYSIS OF THE LEGAL NATURE AND GAPS IN THE LEGISLATIVE REGULATION OF THE
PROCEDURE FOR THE REMOVAL OF A CHILD WITHOUT DEPRIVATION OF PARENTAL RIGHTS**

The thesis presents a theoretical and legal analysis of the procedure for the removal of a child without deprivation of parental rights, as a means of protecting the interests of the child and a measure of family and legal responsibility for parents. The removal of a child is a temporary measure and is aimed primarily at protecting the child from threats that arise for him in the family, for a period granted to the parents to correct and create a safe, calm and stable environment for the child.

It is emphasized that the legislation on the removal of a child contains a number of gaps that need to be regulated, given the importance of social relations in this area. In particular, this concerns the period of removal of a child, the possibility of repeated application of the removal of a child without deprivation of parental rights and a clear definition of the consequences of such a procedure for the rights and obligations of the parents.

Key words: family, child, parents, removal of a child without deprivation of parental rights, deprivation of parental rights.

Відомості про авторів / Information about the Authors

Яна Гаврилюк, помічник адвоката в Адвокатському Бюро «Вікторія Курян та партнери», м. Миколаїв, Україна. E-mail: havryliukyana20@gmail.com.

Yana Havryliuk, Assistant Attorney at Law Office «Victoria Kuryan and Partners», Mykolaiv, Ukraine. E-mail: havryliukyana20@gmail.com.

Вікторія Кур'ян, доктор філософії у галузі «Право», керуючий партнер Адвокатського Бюро «Вікторія Курян та партнери», старший викладач кафедри конституційного та адміністративного права і процесу, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: advokat-law-firm@ukr.net. <https://scholar.google.com/citations?user=KApQI3MAAAAJ&hl=uk>

Victoria Kuryan, Doctor of Philosophy in Law, Managing Partner of Law Office «Victoria Kuryan and Partners», Senior Lecturer at the Department of Constitutional and Administrative Law and Procedure, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: advokat-law-firm@ukr.net.